

 [HTTP://ORCID.ORG/0000-0002-6754-3064](http://ORCID.ORG/0000-0002-6754-3064)

IWONA MILEWSKA

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska

e-mail: milewska.iwona@gmail.com

Topos indyjskiego bohatera epickiego, czyli wyobrażenie władcy doskonałego w Mahabharacie

Topos of the Indian Epic Hero or the Image of Perfect Sovereign as Shown in the Mahābhārata

Abstract

The article is an analysis of some chosen fragments of the Indian epic Mahābhārata. They are chosen in order to check whether, on the basis of them, it is possible to establish the topos of an ideal Indian epic hero. The excerpts come mainly from book three of the epic Vanaparvan and from book one, Ādiparvan. The material gathered enables to give the positive answer to the question. The male characters are described there in detail. The given features are so typical that they re-appear in most of the cases. First of all, in the text one can find the descriptions of five heroes of the main narrative, the Paṇḍava brothers – Yudhiṣṭhira, Bhima, Arjuna, Nakula and Sahadeva. Additionally, several fragments in which the features of sub-stories' male characters, such as e.g. Aśvapati or Nala, are discussed. The final result of the analyse brings several observations. The typical epic sovereign should have the virtues of both the spritual and physical nature. Most of the heroes of the chosen fragments are described as the ones who should be full of all kind of virtues, just and generous. They cannot be liars. They should fulfill the rights of dharma as far as the obligations of kings are concerned. They should look after their subjects, their wives and families. As far as their bodies are concerned they have to be handsome, bright and good to look at. Their faces are compared to the moon or the sun. Their eyes are described as wide and often compared to the lotus petals. Their noses are aquiline. They should be strong and delicate at the same time. Their images are sometimes built with the usage of comparisons to different members of the Vedic pantheon. The most popular comparisons are to Indra and Agni. However, also Kama, Aditya and some others do appear not excluding the demi-gods such as Gandharvas or Yakshas.

Keywords: Indian epic, *Mahābhārata*, epic hero, topos

Jeżeli epopeja chce mile zabawić
I nigdy czytelnika w tęsknotę nie wprawić,
Niech dzieje bohatera wielkiego opiewa,
Takiego, co się chwały miłością zagrzewa,
Który przez cnoty swoje, przez broni swej dzielność

Sprawiedliwie zarobił sobie nieśmiertelność;
Niechaj w nim coś wielkiego same wady mają¹.

Artykuł ten jest próbą odpowiedzi na pytanie o to, czy jest możliwe określenie charakterystycznych cech głównych bohaterów indyjskich tekstów epickich na przykładach wybranych z jednego z dwóch najważniejszych eposów Indii, czyli z Mahabharaty². Analizie zostaną poddane wyobrażenia bohaterów – władców jako jednej z kategorii postaci występujących w eposie relatywnie najczęściej. Czy zestaw przypisywanych im cech można uznać za topos indyjskiego bohatera epickiego? Materiał źródłowy wybrany do analizy jest z konieczności ograniczony³. Wybrane fragmenty posłużą analizie postaci władców przedstawianych w opisach zawartych zarówno w fabule głównej, jak i w wątkach pobocznych. Gama postaci męskich przedstawianych w Mahabharacie obejmuje znacznie więcej kategorii. Poza tą analizowaną w niniejszym tekście jedną z najpełniej opisywanych jest kategoria ascetów⁴. Jest oczywiste, że w dziele tak ogromnym i wielowątkowym jak Mahabharata⁵ bohaterowie z innych jeszcze kategorii posiadają cechy, które można by określić jako typowe.

¹ F.K. Dmochowski, *Sztuka rymotwórcza*, Wrocław 1956, s. 94.

² Ze względu na język artykułu imiona i terminy sanskryckie podaję w ich spolszczonej formie (z wyjątkiem przypadków kiedy odwołuję się bezpośrednio do języka oryginału).

³ Materiał ten mógłby być znacznie obszerniejszy. Przede wszystkim mógłby obejmować tekst drugiego z indyjskich eposów, Ramajany. Jego głównym bohaterem jest król Rama, uznawany przez wielu badaczy za wzór bohatera epickiego. O Ramie pisano już jednak bardzo obszernie. Szczegółowe analizy znaleźć można np. w pracach jednego z najwybitniejszych znawców przedmiotu Johna Brockingtona (zob. J. Brockington, *The Sanskrit Epics*, Leiden 1998; *idem*, *Righteous Rama. The Evolution of an Epic*, Delhi 1984, i in.). W drugiej z przywołanych tu książek Brockington duży fragment jednego z rozdziałów poświęcił właśnie analizie cech bohatera (s. 124–152). Kolejną kategorię tekstów epickich, które można by wykorzystać do wszelakiej natury rozważań i porównań, mogłyby stanowić purany, teksty pełne opowieści o dawnych władcach. Purany to jednak dzieła tak obszerne, że wymagałyby one niewątpliwie odrębnej, pogłębionej analizy. Ich zawartość szacuje się na około 400 tys. strof (zob. L. Rocher, *The Purāṇas*, Wiesbaden 1985; K. Mylius, *Historia literatury staroindyjskiej*, Warszawa 2004, i in.). Już przy pobieżnej analizie tych dzieł można jednak stwierdzić, że po wielokroć topos bohatera – doskonałego władcy jest w nich podobny bądź wręcz tożsamy z tym, który można odnaleźć w wielu fragmentach Mahabharaty. Najstarsze purany, jako dzieła datowane na okres najprawdopodobniej późniejszy niż ramy powstawania eposów, byłyby wtórne względem wzorów, które występują w Mahabharacie. Krótki przegląd treści najstarszych puran można znaleźć w pracach dotyczących historii literatury staroindyjskiej. Pośród nich jednym z pierwszych europejskich opracowań była wydana w 1907 r. *A History of Indian Literature* autorstwa M. Winternitza (zob. M. Winternitz, *A History of Indian Literature*, vol. I, [rep.] Delhi 1990, s. 51–552).

⁴ Na ten temat pisze np. autorka tego artykułu (zob. I. Milewska, *Ze studiów nad Mahabharatą*, Kraków 2013, s. 175–179).

⁵ Tradycyjnie liczbę strof Mahabharaty określa się na około 100 tys. Tak właśnie jej obszerność opisywana jest w historiach literatury staroindyjskiej (zob. A.A. Macdonell, *A History of Sanskrit Literature*, [rep.] Delhi 1990, s. 237; M. Winternitz, *op. cit.*, s. 301). Pośród współczesnych badaczy do takiej tezy przychyliła się np. A.N. Jani (A.N. Jani, *The Mahābhārata as an Organic Growth of the Oral Literary Tradition in Ancient India*, [w:] *The Mahābhārata Revisited. Papers presented at the International Seminar on the Mahābhārata organized by the Sahitya Akademi New Delhi on February 17–20, 1987*, ed. R.N. Dandekar, New Delhi 1990, s. 71–85). Różnicuje na jednak ilość strof ze względu na wydanie krytyczne, do którego się odwołuje. Według najnowszych badań obszerność Mahabharaty określa się jednak na około 75 tys. strof (zob. J. Brockington, *The Sanskrit...*, s. 2).

Bohater – władca jest w Mahabharacie najczęściej opisywany jako władca idealny. Jego podstawowe cechy są zarówno duchowej, jak i fizycznej natury. Szczegółowe opisy dotyczą tak bohaterów głównej fabuły, jak najważniejszych postaci poszczególnych, wtrąconych w tok narracji i możliwych do wyodrębnienia pomniejszych opowieści. Często, choć nie jest to regułą, można odnaleźć w tych opisach porównania do stereotypowych cech przypisywanych poszczególnym niebianom⁶ wedyjskiego jeszcze panteonu. Niebianinem najczęściej przywoływanym w takich kontekstach jest władca tychże – Indra⁷. Królowie mogą być porównywani także do innych niebian, na przykład do Agniego, związanego z fenomenem ognia i ofiary⁸. Relatywnie często w porównaniach przywoływany jest też niebianin Kama (jego inne, występujące w niektórych z porównań, imię to Kandarpa). Ten ostatni jest silnie związany z fenomenem miłości⁹. Bohater może być także określany mianem Brihaspatiego, niebianina odpowiadającego za ofiary tak niebieskie, jak ziemskie, czy Aditji, jednego z synów niebianki Aditi¹⁰. W takich kontekstach określa się bohaterów między innymi jako „nieśmiertelnych” czy „podobnych nieśmiertelnym” (*amaropama*).

B.M. Sullivan, inny współczesny badacz, precyzuje tę liczbę na 73 tys. strof w wydaniu krytycznym i 84 tys. strof w XVII-wiecznym wydaniu, które ukazało się wraz z obszernym komentarzem (zob. B.M. Sullivan, *Kṛṣṇa Dvaipāyana Vyāsa and the Mahābhārata. A New Interpretation*, Leiden 1990, s. 2).

⁶ Przedstawiciele wedyjskiego panteonu określam, wbrew powszechnie używanemu przez zachodnich indologów terminowi „bogowie”, mianem „niebianie”, idąc w takiej interpretacji za M.K. Byrskim i jego argumentacją wyłożoną w książce *Spotkanie z hinduizmem* (M.K. Byrski, *Spotkanie z hinduizmem*, Warszawa 2016, s. 18–19). Byrski wskazuje na to, iż niebianie są czymś mniej niż bogowie.

⁷ O bogu Indrze pisano w wielu, opartych na źródłach oryginalnych, opracowaniach dotyczących mitologii indyjskiej (zob. E.W. Hopkins, *Epic Mythology*, Strassburg 1915; W.J. Wilkins, *Hindu Mythology*, New Delhi 2013). Wyobrażenia boga Indry można znaleźć w różnych źródłach. Wilkins, poświęcając mu jeden z rozdziałów książki, pisze, że wedyjski władca niebios Indra dzierży w rękach piorun, którego oślepiającym blaskiem oświecła niebo. Jest bogiem deszczu, który zsyła na ziemię, by w najtrudniejszych okresach, gdy ziemię pustoszą susze, pomagać jej mieszkańcom. Zwykle przedstawia się go jako jadącego na słoniu, posiadającego dwie lub cztery ręce. Jest doskonałym wojownikiem, którego przeciwnicy nie są w stanie pokonać. To Indra epoki wedyjskiej. W późniejszych dziełach wyobrażenie Indry się zmienia. Epos jednak najczęściej odwołuje się do wyobrażeń wedyjskich. Marta Jakimowicz-Shah w książce *Metamorfozy bogów indyjskich* omawia funkcje boga w mitologii i pisze, iż jest on często przedstawiany jako forma słońca i w związku z tym – jako złocisty lub pomarańczowy (zob. M. Jakimowicz-Shah *Metamorfozy bogów indyjskich*, Warszawa 1983, s. 38).

⁸ Agni jest władcą, obrońcą i królem ludzi. Jest panem każdego domu, pośrednikiem między światem bogów i ludzi. Często w mitologii wedyjskiej jest przedstawiany jako posiadający trzy nogi i siedem ramion. Płonie czerwienią, jest czarnowłosy. Ma ciemne brwi i oczy. Z jego ust wydobywają się płomienie ognia. Z kolei całe jego ciało jaśniejnie światłem (W.J. Wilkins, *op. cit.*, s. 21–22). M. Jakimowicz-Shah pisze, że Agni-Ogień przejawia się w trzech postaciach – jako słońce na niebie, błyskawica w powietrzu i ogień na ziemi. Opisuje go jako czerwonoskórego posiadacza palącej się korony (M. Jakimowicz-Shah, *op. cit.*, s. 39).

⁹ Kama jest niebianinem, którego pełniejsze wyobrażenie pojawia się w literaturze późniejszej niż okres wedyjski. Najczęściej jest opisywany jako syn bogini Lakszmi i boga Wisznu. Zwykle jest przedstawiany jako piękny młodzieniec trzymający w rękach łuk, którego cięciwę stanowią pszczoły, a strzały to kwiaty (W.J. Wilkins, *op. cit.*, s. 249).

¹⁰ Ci dwaj ostatni niebianie czasami występują jako odpowiedniki Indry. Porównania do nich mają za cel przede wszystkim pokazanie bohaterów jako podobnych do niego.

Używa się porównań takich jak „mąż podobny bogu” czy „król podobny bogu Indrze” (*nareśvara, rajendra*). Odpowiednikiem niektórych z bohaterów bywa także pierwszy z ludzi, mityczny praojciec ludzkości Manu¹¹. Porównuje się ich też do istot o charakterze półboskim, takich jak choćby niebiańscy muzycy i śpiewacy zwani Gandharwami¹², czy do Jakszów, których jedną z ról było opiekowanie się ludźmi¹³. Jest tak, jak pisał kiedyś jeden z pierwszych autorów zajmujących się literaturą indyjską w Polsce, Julian Adolf Świącicki:

Cudowność i ów hiperbolizm wschodni, t.j. owa przesada potworna, w której Indyjanie są nade wszystko rozmiłowani, panuje tak dobrze w Mahabharacie, jak w Ramayjanie. Opowieść nie ma ograniczeń żadnych ani w czasie, ani w przestrzeni i w liczbach; wszystko się tu liczy na miliony lat. Nie istnieją również granice epiczne pomiędzy boskością a człowieczeństwem; a bogowie i pół bogi zjawiają się na świecie, jak ludzie i zwierzęta¹⁴.

Nie sposób wymieniść wszystkich czy nawet większości kontekstów, w których w Mahabharacie opisywani są bohaterowie będący władcami królewskimi. Konieczne jest zatem kolejne zawężenie materiału źródłowego. Księgą, w której można znaleźć bardzo dużą liczbę przykładów odnoszących się do tematu bohatera epickiego, jest Aranjakaparwan, „Księga pouczeń leśnych” (*āraṇyakaparvan*), inaczej nazywana Wanaparwan, czyli „Księgą lasu” (*vanaparvan*). To ona właśnie, uzupełniona o fragmenty pochodzące z Adiparwan, „Księgi wstępnej” (*ādīparvan*), jest podstawą niniejszej analizy¹⁵. Księga trzecia jest szczególnie ciekawa ze względu na dużą liczbę historii czy epizodów wtrącanych w fabułę opowieści głównej. Dzięki temu odbiorca ma tu do czynienia z całą gamą bohaterów, co stanowi niewątpliwie dobrą podstawę do analizy porównawczej ich

¹¹ Informacji na temat Manu dostarcza np. jeden z niezwykle ważnych dla tradycji indyjskiej tekstów, *Manusmṛiti* (zob. Manu Swajambhuwa, *Manusmṛiti czyli Traktat o Zakości, przełożył z oryginału sanskryckiego, wstępem, przedmową, przypisami i słowniczkiem opatrzył Maria Krzysztof Byrski*, Warszawa 1992).

¹² Opis pochodzenia i ról spełnianych przez Gandharwów jest różny w zależności od okresu, w którym powstawały teksty zawierające ich wyobrażenia. Według jednego z najpowszechniej do tej pory używanych przez indologów słownika, opracowanego pod kierunkiem M. Moniera-Williamsa, w okresie epickim Gandharwowie to „The celestial musicians or heavenly singers who form the orchestra at the banquets of the gods, and they belong together with the Apsarasas to Indra’s heaven” (zob. M. Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Greek, Latin, Gothic, German, Anglo-Saxon and Other Cognate Indo-European Languages*, [rep.] Delhi 1993, s. 346). Podobnie pisze o nich w swoim słowniku John Dowson: „Those of Indra’s heaven are generally intended by the term, and they are singers and musicians who attend the banquets of the gods” (zob. J. Dowson, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, [rep.] Delhi 1987, s. 105–106). Krótki opis dotyczący tych półboskich postaci można znaleźć także w wydanym w 1994 roku *Słowniku mitologii hinduskiej* (zob. *Słownik mitologii hinduskiej*, Warszawa 1994, s. 68).

¹³ Jakszowie według słownika M. Moniera-Williamsa to „Class of semi-divine beings” (M. Monier-Williams, *op. cit.*, s. 838). Identycznie opisuje ich Dowson (J. Dowson, *op. cit.*, s. 373). Krótki opis Jakszów jest także zawarty we wspomnianym wyżej słowniku (*Słownik mitologii hinduskiej*, s. 84–85). W wielu wyobrażeniach są to odnoszące się do ludzi życzliwe bóstwa opiekuńcze.

¹⁴ J.A. Świącicki, *Literatura indyjska*, Warszawa 1902, s. 229.

¹⁵ Odpowiednio są to księgi III i I. W podawanych przeze mnie w artykule przykładach wszystkie lokalizacje w tekście oryginalnym będą odnosić się do wydania krytycznego Mahabharaty (*The Mahābhārata*, eds. V.S. Sukthankar *et al.*, vol. 1–19, Poona 1933–1966).

wyobrażeń, ich cech charakterystycznych. Zawartość tej książki umożliwia też próbę odpowiedzi na pytanie, czy można mówić o toposie bohatera epickiego na podstawie wybranych fragmentów Mahabharaty¹⁶.

Wielu z władców w Mahabharacie określa się ogólnymi sanskryckimi terminami *rājan* „król, władca”¹⁷ bądź *mahārājan* „wielki król, władca władców”. Stosowane są one wymiennie z określeniami *mahīpati* bądź *prthivīpati*, *pārthiva* czy *prthivīpāla*, które można tłumaczyć jako „pan ziemi”, „władca ziemi” czy „strażnik ziemi”. Znaleźć można też w tekście i inne określenia natury ogólnej. Są to najczęściej złożenia takie jak *narādhipa*, *nṛpa*, *manujādhipa* czy *janādhipa*. Te z kolei znaczą tyle co „obrońca ludzi, król ludzi”. W tych opisach, w których mamy do czynienia jedynie z określeniami natury ogólnej, każdy z królów jest zatem pokazywany jako ten, który jako władca ziemi jest zobowiązany do dbania o swoich poddanych.

Niewątpliwie charakterystyczne cechy natury ogólnej odnoszące się do doskonałych bohaterów – epickich królów można odnaleźć w wyobrażeniach związanych z męskimi postaciami fabuły głównej Mahabharaty. Są nimi przede wszystkim bracia Pandawowie, pozytywni bohaterowie eposu. Opiswane są zarówno ich zalety duchowe, jak i relatywnie ściśle określone cechy natury fizycznej. W jednym z fragmentów książki trzeciej Mahabharaty (Mbh.III.254.7–254.20) Draupadi, ich wspólna żona, pokrótce charakteryzuje każdego z nich. Judhiszthira, najstarszy z braci ma jasną karnację, jego ciało błyszczy jak złoto, ma orli nos. Jest szczupły i ma ogromne oczy. Jest przywódcą rodu Kuru i zarazem synem boga Dharmy, dlatego zawsze, w jej przekonaniu, postępuje zgodnie z regułami odwiecznego prawa, zarówno natury religijnej, jak i ziemskiej (*dharma*)¹⁸. Kolejnego z braci, Bhimę, określa jako posiadającego niezwykle mocne ramiona i podobnego do drzewa Śala¹⁹. Jego działania porównuje do czynów przekraczających ludzkie możliwości (*etasya karmānyatimānuṣāṇi*). Ardzuna z kolei jest według niej delikatny i szczodry. Panuje nad swoimi myślami i szanuje starszych²⁰, a także bez względu na okoliczności – ani z miłości, ani z pożądania, ani z lęku – nie porzuca reguł prawa. Nigdy nie postępuje okrutnie, mimo że często zwycięża w walkach z wrogami. Blaskiem podobny jest do boga Agniego²¹. Nakulę, kolejnego z braci, określa jako tego, który zna wszystkie reguły prawa boskiego i ziemskiego, nieustraszonego i posiadającego najpiękniejsze ciało na ziemi²². Ostatniego, Sahadewę, opisuje

¹⁶ Wielość opowieści wtrąconych w tok narracji głównej obliczana jest na 4/5 całego eposu. To jednak książka trzecia w opinii wielu badaczy zawiera ich najwięcej (zob. np. A.A. Macdonell, *op. cit.*, s. 247).

¹⁷ Termin *rājan* bywa stosowany do szerokiej gamy znaczeń, od przywódcy plemiennego aż do monarchy absolutnego (zob. J. Brockington, *Righteous Rāma...*, s. 124).

¹⁸ *ya eṣa jāmbūnadaśuddhagaurah praçaṇḍaghonaṣtanurāyātākṣah / etaṃ kuruśreṣṭhatamaṃ vadanti yudīṣṭhiram dharmasutaṃ patim me //*

¹⁹ *mahābhujam śālamiva pravṛddham /*

²⁰ *mṛduvadānyo dhṛtimānyaśasvī jitendriyo vṛddhasevī nṛvīrah /*

²¹ *yo vai na kāmāna bhayāna lobhāttyajeddharmaṃ na nṛśamṣaṃ ca kuryāt / so eṣa vaiśvānaratulyatejāṣah...*

²² *yaḥ sarvadharmārthaviniścayajño bhayārtānām bhayahartā maṇīṣī / yasyottamaṃ rūpamāhuḥ prthivyām...*

jako zręcznego w walce, silnego i mądrego²³. Jego waleczność porównuje do odwagi Indry. Dodatkowo mówi o nim, że blaskiem jest podobny do promieni księżyca (*ya eṣa candrārkaśamānatejā*). Jest bohaterem o umyśle, który nie ma sobie równych na ziemi (*buddhyā samo yasya naro na vidyate*), świetnym mówcą (*vaktā tathā satsu viniścayañña*), nieustraszonym i nieustępliwym w walce wojownikiem (*amarśaṇa*). Jest tak mądry, jak roztropny (*dhīmānprājña*). Sahadewa podobnie jak pozostali bracia nigdy nie przekracza, zdaniem Draupadi, reguł odwiecznego prawa obowiązującego każdego króla (*sadā manasvī kṣatradharme*)²⁴. Warto wspomnieć, że według niektórych badaczy Mahabharaty – tych, którzy w swoich interpretacjach eposu podążają ścieżką wytyczoną przez S. Wikandera i G. Dumézila – dopiero wszyscy Pandawowie razem składają się na jednego doskonałego bohatera²⁵.

Królowie opisywani są także wielokrotnie w opowieściach wtrąconych w główny wątek eposu. W sferze duchowej charakteryzują się oni cechami podobnymi do wyżej opisanych, wymaganymi przez prawo, a zatem pożądanymi. Na podstawie zgromadzonych kontekstów można stwierdzić, że zestaw tych cech, jako powtarzający się w nieodmiennej często postaci, jest ściśle skonwencjonalizowany. Terminy ogólne, jakimi są określani władcy, to: „pełen wszelkich cnót”, „ozdobiony wszystkimi cnotami”, „ten, który jest niezwykle prawy” czy „mąż strzegący reguł prawa” (*sarvaḡuṇairyukta*, *sarvaḡuṇopeta*, *paramadhārmika*, *vīro dharmeṇo paripālaya*). Są oni znawcami odwiecznego prawa, zarówno jeśli chodzi o religię, jak i reguły obowiązujące na ziemi (*dharmavid*, *dharmajña*, *dharmātma*, *dharmabhṛt*). Są określani jako pobożni (*puṇyaśloka*). Znają nauki zawarte w świętych tekstach, przede wszystkim w Wedach i Wedangach (*vedavid*, *vedavedaṅgapāraga*). Są gorliwi i dokładni w składaniu ofiar, które według prawa powinni inicjować i odprawiać (*brahmaṇya*). Charakteryzuje ich też odpowiedni stosunek do braminów. Szanują ich i obdarzają dobrami natury materialnej w podziękę za pomoc w składaniu ofiar. Są prawdomówni (*satyavādin*, *satyavikrama*, *satyasambandha*, *satyavāk*) i szczerzy (*dānapati*, *udāra*). Panują nad swoimi zmysłami (*jitendriya*, *vijitendriya*, *saṃyatendriya*). Są sprawiedliwi i opiekuńczy (*śaraṇya*) względem swoich poddanych. Są ich obrońcami (*rakṣitr*). Ich szczególną cechą jest dbanie o bezpieczeństwo własnych żon. O jednym z nich mówi się, co następuje: *bhartavyā rakṣaṇīyā ca patnī hi patina sadā* (Mbh.III.67.13), czyli „żona powinna zawsze być strzeżona przez męża”. Czasem wspomina się nawet o tym, że opiekują się oni wszelkimi stworzeniami – *sarvabhūtahite rata*, co oznacza „znajdował rozkosz w szczęściu wszystkich istot” (np. Mbh.III.277.7). Są umiłowani przez swych poddanych (*prajākāma*). Wielokrotnie określani są

²³ *yaḡ khangayodhī laghucitrahasto mahāmśca dhīmān /*

²⁴ Wszystkie terminy i fragmenty tekstów sanskryckich włączone w tekst artykułu – w tłumaczeniu autorki.

²⁵ Zob. G. Dumézil, *Mythe et épopée*, vol. 1: *L'idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*, Paris 1968; vol. 2: *Types épiques indo-européens: un héros, un sorcier, un roi*, Paris 1972; N. Allen, *The Hero's Five Relationships. A Proto-Indo-European Story*, [w:] *Myth and Mythmaking. Continuous Evolution of Indian Tradition. SOAS Collected Papers on South Asia*, ed. J. Leslie, vol. 12, London 1995, s. 1–20.

mianem „wielkich duchem” (*mahātma*). Także i oni, podobnie jak Pandawowie, są mądrzy.

Jednym z władców tak właśnie opisywanych w pewnej opowieści wtrąconej w tok głównej narracji Mahabharaty jest król Madrów, Aśwapati:

W krainie Madrów był władca prawy i sprawiedliwy
 Pobożny i opiekuńczy, z prawdą się nigdy nie mijał
 Wielbiony przez swych poddanych, pan zmysłów, monarcha szczodry
 Miłośnik stworzeń wszelakich, należne ofiary składał.
 (Mbh.III.277.5–277.6)²⁶

Podobnie jak informacje dotyczące zalet natury duchowej w opowieściach wtrąconych w główny wątek Mahabharaty często znaleźć można opis pożądanych cech fizycznych wielu władców. To właśnie w tych opisach nierzadko wspomina się o bogach, do których bohaterowie są podobni. Taki jest na przykład król Nal, bohater jednej z najpiękniejszych opowieści miłosnych wtrąconych w tok fabuły głównej. Opisywany jest on jako podobny do niebianina Kandarpy (*kandarpa iva rūpeṇa*). Nie ulega wątpliwości, że bohaterowie powinni swą urodą i pięknem przypominać niebian, być podobni do nieśmiertelnych, a w szczególności – ich władcy, Indry (*devarājāsamadyuti*). Często podkreśla się, że jaśnieją pięknem i blaskiem. W tym aspekcie podobni są między innymi do Aditi (*ādityaiva tejasā*). Są też przystojni jak niebiańscy lekarze, bliźniacy Aświnowie (*aśvinoḥ sadrśo rūpe*). Porównuje się ich do praojca ludzkości, mitycznego Manu (*sākṣādīva manuḥ svayam*). W rozmaitych kontekstach padają pytania o to, czy poszczególne bohaterowie to mężczyźni, czy niebianie, czy może istoty półbożskie, takie jak wspomniani wyżej Gandharwowie czy Jakszowie (*ko yaṃ devo nu yakṣo nu gandharvo bhaviṣyati*). Nierzadko opisuje się ich jako „krzepkich i urodziwych młodzieńców”.

Wzorcowi bohaterowie – władcy powinni być zatem przystojni, mieć wspańnię ciało (*rūpavan*). Jego kształt powinien nie mieć sobie równych na ziemi. Uroda bohatera często dotyczy opisywanego w stereotypowy sposób oblicza: ma mieć orli nos i oczy podobne do lotosów (*padmanibhikṣaṇa*). Często mówi się, że oczy bohatera są ogromne (*viśālākṣaṇa*). Cała twarz ma być podobna do księżyca (*candrābhavaktra, induvadana*), a doskonałością ma być równa tak słońcu, jak księżycowi (*ravisomasamaprabha*).

W szczególnych przypadkach, najczęściej wtedy, gdy wydarzenia sprawiają, że bohater jest emocjonalnie poruszony, jego oczy opisywane są jako nabiegłe krwią, czerwone, przerażające. Tak jest na przykład we fragmencie opowieści o Ramie, w jej wersji zamieszczonej w Mahabharacie (Mbh.III.261.9)²⁷. Bohater powinien być mężnym wojownikiem (*vīra, śūra*) i dlatego często jest określany jako mocny, waleczny (*balin*). Jest pogromcą wrogów (*aridamana, arimardana*), zdobywcą miast wrogów (*parapuramjaya*), stoi na czele armii (*akṣauhiṇīpati*). Najczęściej ma mocarne, długie ramiona (*mahābāhu, dīrghabāhu*), które służą

²⁶ *āsīn madreṣu dharmātma rājā paramadhārmikāḥ / brahmanyāṣca śaranyāṣca satyasambandho jitendriyaḥ // yajvā dānapatirdakṣa paurjānapadapriyaḥ / pāthivo 'śvapatirṇāma sarvabhūtahite rataḥ //*

²⁷ *lohitākṣaṃ mahābāhuṃ mattamātangāminam / dīrghabāhuṃ mahoraskam nīlakuñcita-mūrdhvajam //*

mu w walkach z wrogami. Kształt tych ramion często porównywany jest do maczuga (*daṇḍa*). Bohaterów nierzadko, ze względu na moc, jaką powinni posiadać, porównuje się do groźnych zwierząt, takich jak tygrysy czy lwy (*rājāsārdūla*, *naravyāghra*). Zdarzają się też porównania do zwierząt podkreślające przede wszystkim sposób poruszania się. Wtedy najczęściej przywoływane są lwy (*siṃha*) lub słonie (*gaja*).

W jednym z opisów, który dotyczy kroczących razem królów, znaleźć można wiele z wymienionych cech:

Wkroczyli wtedy królowie przez wrót złoconych podwoje, podobni lwom niewzruszonym co w górskie pieczary idą.

Na miejscach swoich usiedli, wszyscy kwiatami uczczeni, w uszach kolczyki lśnią złote, klejnotów blask widać wokół.

Monarchów tych tłum tam się zebrał, tygrysom górskim podobnych. Jak węże w rzece się kłębią.

Mężowie ci byli przystojni, ich twarze jak gwiazdy piękne, co w niebie blask roztaczając błyszczą wspaniale u góry.

Ramiona władców mocne, choć delikatne wielce. Wężom strasznym podobne, bestiom o głowach pięciu.

(Mbh.III.54.3–54.7)²⁸

Dłuższy opis bohatera doskonałego pod względem urody można znaleźć na przykład w opowieści o Nalu i Damajanti. Damajanti mówi o mężu między innymi tak:

Jeśli dziś Nala nie ujrzę, co licem jak księżyc piękny, męża pełnego cnót wszelkich – z pewnością w proch się obrócę.

Gdy w ramion jego objęciu nie spocznę dziś delikatnym, nie dotknę męża mojego – z pewnością w proch się obrócę.

I jeśli wkrótce nie przyjdzie mąż mój, Niszadhów pan wielki, co jak grzmot burzy jest straszny – z pewnością w proch się obrócę.

Gdy nie pospieszysz dziś do mnie Nala, co Indrze jest równy, co jako wielki lew kroczy – z pewnością w proch się obrócę.

(Mbh.III.71.9–71.12)²⁹

Fragmety tekstu Mahabharaty, które zanalizowano w artykule, dają podstawę, by na postawione na początku pytania odpowiedzieć w sposób twierdzący. Zgromadzony materiał pozwala wskazać typowe, wielokrotnie powtarzające się w opisach bohaterów – władców cechy. Zarówno zalety ducha, jak i walory natury fizycznej powtarzają się nieodmiennie w wystarczająco wielu kontekstach, by można było mówić o toposie bohatera epickiego na podstawie fragmentów

²⁸ *surabhisragdharāḥ sarve sumṛṣṭamaṇikuṇḍalāḥ // tām rājāsamitiṃ pūrṇāṃ nāgairbhogavatīmiva / sampūrṇāṃ puruṣvyāghraivryāghrairgūriguhāmiva // tatra sma pīna dṛśyante bāhavaḥ parighoṣpamāḥ / ākāravantāḥ suślakṣṇāḥ pañcaśīrṣā ivoragāḥ // sukeśāntāni cārūṇi sunāsāni śubhāni ca / mukhāni rajñāṃ śobhante nakṣatrāṇi yathā divi //*

²⁹ *adya candrābhavaktraṃ taṃ na paśyāmi nalaṃ yadi / asmikhyeyaguṇaṃ vīraṃ viniśiṣyāmyāmasaṃśayam // yadi vai tasya vīrasya bahvornādyāhamantaram / praviśāmi sukhasparśaṃ viniśiṣyāmyāmasaṃśayam // yadi mām meghanirghoṣo 'nopagacchati naiśadhah / adya cāmikaraprakhyo viniśiṣyāmyāmasaṃśayam // yadi mām siṃhavikrānto mattavāraṇavāraṇah / nābhigacchati rājendro viniśiṣyāmyāmasaṃśayam //*

wybranych z Mahabharaty. Są one na tyle typowe i powtarzają się bądź w formie epitetów, bądź dłuższych fraz czy zdań, że z pewnością można stwierdzić, iż ich użycie nie było przypadkowe. Władca w Mahabharacie najczęściej ukazywany jest jako postać doskonała, w swej doskonałości podobna do bogów czy istot półboskich. Jest wyposażony w zestaw cech, które pozwalają na takie właśnie porównania. Jest wielki duchem, prawy, sprawiedliwy i szczodry, szczególnie względem braminów. Odprawia przepisane prawem ofiary. Dbą o swoich poddanych, opiekuje się zarówno nimi, jak i swoją małżonką. Ważne jest dla niego szczęście i dobrobyt wszystkich stworzeń. Jest mężem doskonałym także ze względu na swoje cechy fizyczne. Jest mocny i waleczny, a jednocześnie potrafi być delikatny i uważny. Także swoją urodą dorównuje niebianom. Błyszczą i lśni pięknoscią. Jego ramiona są mocarne, oblicze podobne jest do księżyca i słońca. Włosy ma ciemne, oczy ogromne, podobne do lotosów bądź ich płatków. Jest to niewątpliwie wyobrażenie władcy doskonałego w każdym z możliwych wymiarów.

Oczywiście zdarza się, że w Mahabharacie można znaleźć w niektórych epizodach wyobrażenia postaci ukazujące władców niespełniających co najmniej niektórych z opisanych wyżej wymogów. Są to najczęściej królowie – bohaterowie negatywni. Czy ich przedstawienia sprawiają, że nie można mówić o toposie indyjskiego władcy doskonałego? Z pewnością nie. Przemawia za tym choćby niewielka liczba takich epizodów, oraz brak szczegółowych, powtarzających się cech opisywanych bohaterów.

Bibliografia

Tekst źródłowy

The Mahābhārata, eds. V.S. Sukthankar *et al.*, vol. 1–19, Poona 1933–1966.

Bibliografia ogólna

- Allen N., *The Hero's Five Relationships. A Proto-Indo-European Story*, [w:] *Myth and Mythmaking. Continuous Evolution in Indian Tradition. SOAS Collected Papers on South Asia*, ed. J. Leslie, vol. 12, London 1995, s. 1–20.
- Brockington J. L., *Righteous Rāma. The Evolution of an Epic*, Delhi 1984.
- Brockington J.L., *The Sanskrit Epics*, Leiden 1998.
- Buitenen J.A.B. van, *The Mahābhārata. The Book of the Beginning, translated and edited by J.A.B. van Buitenen*, Chicago–London 1973.
- Buitenen J.A.B. van, *The Mahābhārata. The Book of the Forest, translated and edited by J.A.B. van Buitenen*, Chicago–London 1975.
- Byrski M.K., *Spotkanie z hinduizmem*, Warszawa 2016.
- Dmochowski F.K., *Sztuka rymotwórcza*, Wrocław 1956.
- Dumézil G., *Mythe et épopée*, vol. 1: *L'ideologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*, Paris 1968; vol. 2: *Types épiques indo-européens: un héros, un sorcier, un roi*, Paris 1971.
- Dowson J., *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, Delhi 1987.

- Hopkins E., *Epic Mythology*, Strassburg 1915.
- Jakimowicz A., *Sztuka Indii*, Warszawa 1967.
- Jakimowicz-Shah M., *Metamorfozy bogów indyjskich*, Warszawa 1983.
- Jani A.N., *The Mahābhārata as an Organic Growth of the Oral Literary Tradition in Ancient India*, [w:] *The Mahābhārata Revisited. Papers presented at the International Seminar on the Mahābhārata organized by the Sahitya Akademia at New Delhi on February 17–20, 1987*, ed. R.N. Dandekar, New Delhi 1990, s. 71–85.
- Macdonell A.A., *A History of Sanskrit Literature*, Delhi 1990.
- Milewska I., *Ze studiów nad Mahabharatą*, Kraków 2013.
- Milewska I., *Nala and Damayantī – Indian Epic Love Story in the European Tradition*, [w:] *Rethinking Orient. In Search of Sources and Inspirations*, Frankfurt am Main 2017, s. 127–141.
- Monier-Williams M., *A Sanskrit-English Dictionary Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Greek, Latin, Gothic, German, Anglo-Saxon and Other Cognate Indo-European Languages*, Delhi 1993.
- Mylus K., *Historia literatury staroindyjskiej*, Warszawa 2004.
- Rocher L., *The Purāṇas*, Wiesbaden 1985.
- Słownik mitologii hinduskiej*, Warszawa 1994.
- Sullivan B.M., *Kṛṣṇa Dvaypāyana Vyāsa and the Mahābhārata. A New Interpretation*, Leiden 1990.
- Swayambhuwa M., *Manusmṛiti czyli Traktat o Zaczności, przełożył z oryginału sanskryckiego, wstępem, przedmową, przypisami i słowniczkiem opatrzył Maria Krzysztof Byrski*, Warszawa 1992.
- Święcicki J.A., *Literatura indyjska*, t. 4, Warszawa 1902.
- Wilkins W.J., *Hindu Mythology*, New Delhi 2013.
- Winternitz M., *A History of Indian Literature*, vol. 1, Delhi 1990.